

J. Sigfrid Edström, antisemitismen och Berlin-OS 1936

Leif Yttergren

Gymnastik- och idrottshögskolan, Stockholm

Publicerad på Internet, www.idrottsforum.org/articles/yttergren/yttergren071024.html
(ISSN 1652-7224), 2007-10-24

Copyright © Leif Yttergren 2007. All rights reserved. Except for the quotation of short passages for the purposes of criticism and review, no part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior permission of the author.

Det var en svårmanövrerad tid i Europa, de kaotiska åren mellan de två stora krigerna på 1900-talet. Den kommunistiska revolutionen i Ryssland fick återverkningar i alla europeiska länder. Att marxismens tankegångar kunde omsättas i politisk handling väckte förhoppningar bland Europas arbetare och intellektuella, medan de besuttna klasserna kände oro och statsmakterna skyndade till försvaret av den bestående ordningen. Tyskland blev i mångt och mycket det centrala slagfältet för kampen mellan höger- och vänsterkrafterna i europeisk politik. De tyska nationalsocialisterna avgick slutgiltigt med segern i och med riksdagsvalet 1933 och NSDAP blev statsbärande parti. Att kommunismen kunde stoppas och den traditionella samhällsordningen återställas väckte förhoppningar i vida kretsar i Europa, och många trodde på 1930-talet att Hitler och nazismen representerade Europas framtid.

Sedan krigsslutet och uppgörelsen med nazisterna i Nürnberggrättegångarna har det om och om igen framkommit att enskilda individer, inte sällan idag framgångsrika och respekterade, gav öppet uttryck för nazistsympatier på 1930-talet och ibland också under andra världskriget. Helt nyligen bekände Günter Grass i en självbiografi att han varit aktiv i SS i krigets slutskede. En svensk litterär gigant som öppet sympatiserade med nazisterna var Fredrik Böök, och på senare tid har både Ingmar Bergman och Ingvar Kamprad avslöjats med nazistsympatier under 30-talet. Vad ska man då säga om J. Sigfrid Edström, denne idrottens främste företrädare under 1900-talets första hälft, och därtill framstående företagsledare? Som ledamot av Internationella Olympiska Kommittén var Edström djupt engagerad för de olympiska sommarspelen i Berlin 1936. När uppgifter om nazisternas jedeförföljelser spreds över världen och krav restes på att flytta spelen, eller på bojkott av Berlin-OS, försvarade Edström envist valet av Berlin som spelplats och Tyskland som lämpligt värdland. Men var Edström antisemit, eller till och med nazistsympatisör? Leif Yttergren har forskat i Edströms kvarlämnade papper som förvaras i Riksarkivet, och i sin artikel för idrottsforum.org ådagalägger han det tvivelaktiga spelet bakom spelen. Den bild som framkommer av Edström är inte entydig, men ett par andra IOK-medlemmar avslöjas som pålitliga anhängare av det tredje riket.

Inledning

As regards the persecution of the Jews in Germany I am not at all in favour of said action, but I fully understand that an alteration had to take place. As it was in Germany, a great part of the German nation was led by the Jews and not by the Germans themselves. Even in the U.S.A. the day may come when you will have to stop the activities of the Jews. They are intelligent and unscrupulous. Many of my friends are Jews so you must not think that I am against them, but they must be kept within certain limits.¹

Ovanstående citat är hämtat från ett brev som toppidrottsledaren, IOK-ledamoten och senare IOK-presidenten J. Sigfrid Edström (1870-1964) skrev den 4 december 1933 till sin goda vän och efterträdare som IOK-president, Avery Brundage (1887-1975). Orsaken till att Edström fattat pennan var att det i Tyskland inletts förföljelser av främst den judiska befolkningen efter Hitlers och nazisternas makttillträde i januari 1933. Edström var orolig för att förföljelserna skulle leda bojkottaktioner mot de stundande olympiska spelen i Berlin 1936, och som kunde hota deras genomförande.²

Citatet har återgivits i flera olika sammanhang³ och ansetts påvisa Edströms negativa inställning till judar. Detta har skett utan någon djupare analys av dennes inställning i frågan. I det följande skall därför Sigfrid Edströms syn på Berlin-OS 1936 analyseras ur skilda aspekter. Följande frågeställningar ligger till grund för undersökningen:

- Vilken inställning hade Edström till Berlin-OS?
- Hur såg Edström på bojkottförsöken mot Berlin-OS?
- Vilken inställning hade Edström till judar generellt och till de tyska judiska idrottarnas deltagande i OS?

Undersökningen påbörjas 1933, då det första brevet är daterat som knyter an till problemställningarna, i Edströms enorma korrespondens vilken förvaras i hans personarkiv i Riksarkivet i Stockholm. Det är framför allt brev till och från Edström som utgör det primära källmaterialet. Främst är det brevväxlingen mellan Edström och Avery Brundage som står i fokus. Edström var en synnerligen flitig brevskrivare. Breven dikterades för hans sekreterare på storföretaget ASEA (nuvarande ASEA Brown Boveri, ABB) i industristaden Västerås, där Edström var verkställande direktör under lång tid innan han på ålderns höst flyttade till Stockholm.

Två källkritiska kommentarer bör göras rörande Edströms korrespondens: för det första är det främst kopior av brev som Edström skrev som bevarats. Brev från de personer Edström korresponderade med är mer sällan bevarade. För det andra förefaller korrespondensen vara gallrad innan Edström personligen överlämnade sitt personarkiv omfattande cirka 500 volymer till Riksarkivet i början av 1960-talet. Omfånget av och innehållet i den gallrade korrespondens är givetvis svårt att få klarhet i, men klart är att det finns betydande

1 Edström till Brundage, 4 december 1933, Riksarkivet, RA

2 I källmaterialet och i den omfattande litteraturen är det Berlin-OS som står i fokus. Vinterspelen i Garmisch-Partenkirchen har fått stå i bakgrunden, och så även i denna artikel.

3 Se t ex *Göteborgs Posten* 24 januari 1999; Guttmann, *The Games must go on*, s. 69; Welander, "Sweden: Business as Usual", s. 165.

luckor som ger viss osäkerhet kring materialets vederhäftighet. Det är således inte otänkbart att brev om känsliga teman till exempel nazism, antisemitism kan ha gallrats ur.

Varför är då Sigfrid Edströms engagemang i Berlin-OS av intresse? Minst två huvudskäl föreligger. För det första var Edström på 1930-talet en idrottsledare av absolut topprang, både nationellt och internationellt. Han var bland annat ordförande i det mäktiga Internationella friidrottsförbundet (IAAF) sedan dess tillkomst 1913, ledamot av den Internationella olympiska kommittén (IOK) sedan 1920, och så småningom vicepresident 1931-1946 och till slut IOK-president 1946-1952. Edström hade också flera betydelsefulla uppdrag inom svensk idrottsrörelse, bland annat i Sveriges olympiska kommitté (SOK). Han var SOK:s chefs-de-mission vid flera sommarspel, till exempel i Berlin 1936. Under 1930-talet var därmed Edström inte bara Sveriges viktigaste idrottsledare utan även internationellt var han mycket betydelsefull, kanske till och med en av de mäktigaste. Hans åsikter vägde således tungt när det gällde Berlin-OS.

Märkligt nog har den internationella olympiska forskningen i anmärkningsvärt liten grad uppmärksammat Edström och dennes roll i den olympiska rörelsen.⁴ Möjligen har Edströms modersmål legat honom i fatet; samtidigt skall man komma ihåg att han var flerspråkig och mycket av hans korrespondens var på engelska, och även till viss del på franska och tyska. Edström var en internationalist med hela världen som sitt arbetsfält. Han tillbringade i sitt tidiga yrkesliv flera år utomlands och var dessutom gift med en amerikanska, Ruth Randell med vilken han fick fyra barn.

För det andra representerade Edström även svensk storindustri och i viss mån svensk överklass, åtminstone sett ur ett ekonomiskt perspektiv. Edström var således inte bara en ledande idrottsledare utan även tillhörde det svenska samhällets maktelit med ett enormt kontaktnät.⁵ Politiskt stod Edström på högerkanten. Han representerade under perioden 1907-1922 högerpartiet i stadsfullmäktige i Västerås⁶ och stöttade även den starkt nationella organisationen Sveriges Fosterländska Förbund med ett årligt bidrag på 100 kronor.⁷

Edström, IOK och bojkottförsöken av Berlin-OS

Den 30 januari 1933 utsågs Adolf Hitler till tysk rikskansler och tämligen omgående inleddes stats sanktionerade brott mot de mänskliga rättigheterna. Särskilt den judiska befolkningen utsattes för hot och våld samt en allt mer diskriminerande lagstiftning. Den tyska nyordningen och brotten mot de mänskliga rättigheterna väckte både uppmärksamhet och oro bland idrottsledare och aktiva på skilda håll i världen, så även inom IOK med tanke på de kommande spelen i Berlin och i Garmisch-Partenkirchen.⁸

Hur ställde sig då Edström till Berlin-OS? Vid ett antal tillfällen framhöll Edström att det inte gick att flytta OS från Berlin. Han menade med eftertryck att beslutet att arrangera spelen i Tyskland hade tagits av IOK redan 1931, det vill säga långt före nazisternas makt-

4 Här skall noteras att den på tyska omfattande forskningen kring Berlin-OS ej behandlats på grund av språkskäl.

5 Matti, *Professionella patriarker*, se kap. 4.

6 Nordlund, *Att leda storföretag*, s. 280ff.

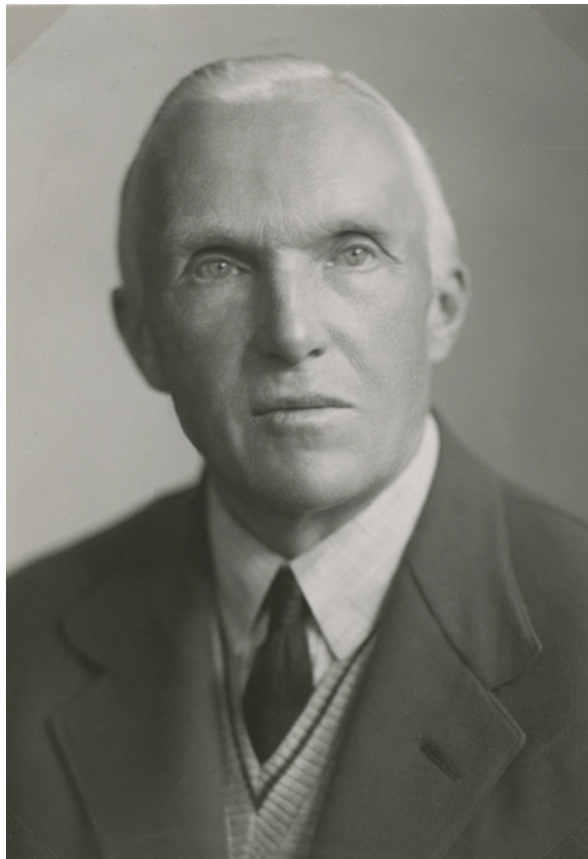
7 Sveriges Fosterländska Förbund till Edström, 1 juni 1936, RA.

8 Holmäng, *Idrott och utrikespolitik*, s. 119.

övertagande. Här kan dock framhållas att Edström förmodligen inte skulle ha accepterat en flyttning av Berlin-OS oavsett när nazisterna kom till makten. Han menade att idrott och politik skulle hållas strikt åtskilda: ”We cannot alter the site for political reason.”⁹

Berlin fick sommar-OS i konkurrens med andra europeiska städer. År 1932 hade spelen gått i Los Angeles och därmed var det Europas tur. Från början var det fyra kandidater som ville anordna spelen 1936: Rom, Budapest, Berlin och Barcelona, men tämligen snart utkristalliserades två huvudkandidater: Berlin och Barcelona. Omröstningen skulle ske på IOK:s session i Barcelona 1931. Problemet var att endast 20 av 67 hade anmält sin närvaro och IOK hade därför tillåtit röstning via post av de frånvarande IOK-ledamöterna. Röstningen utföll med en klar majoritet för Berlin (43 mot 16).¹⁰

Det var därmed första gången OS skulle hållas i en tysk stad. Här skall dock nämnas att Berlin egentligen skulle ha haft spelen 1916, men att de ställdes in på grund av första världskriget. Efter kriget var vare sig Berlin eller Tyskland önskvärda i IOK. Tyskarna var till och med utestängda av IOK från OS både 1920 i Antwerpen och 1924 i Paris. Det var således en viktig prestigesegev och revansch för Tyskland att få arrangera OS 1936. Man hade kommit in från kylan.

Clarence von Rosen, en av två svenska representanter i IOK och känd nazisympatisör.
Familjen von Rosen har stoppat forskning på hans material i Riksarkivet.

Av de två svenska IOK-ledamöterna J. Sigfrid Edström och Clarence von Rosen har det med säkerhet kunnat fastställas att den förstnämnda stöttade Berlin. Förmodligen stod även tyskvännen och nazisympatisören von Rosen bakom Berlin. Beslutet var uppenbart ingen

⁹ Se till exempel Edström till Thomas W. Cahill, 2 maj 1936, RA.

¹⁰ *The International Olympic Committee. Vol. 1., s. 257ff.*

stor tidningshändelse och väckte av allt att döma ingen uppmärksamhet i svenska tidningar. Att döma av SOK:s protokoll verkar inte heller beslutet ha föregått av någon diskussion i SOK. Det förefaller som att det var upp till den enskilde svenske IOK-ledamoten att rösta på den stad han ansåg mest lämplig. Berlin var geografisk betydlig närmare än Barcelona och därmed begränsades resekostnaderna, vilka var skyhöga i samband med Los Angeles-OS 1932. Den totala kostnaden för Los Angeles uppgick till cirka 379 000 kronor mot endast 271 000 i Berlin, trots att Sverige skickade tre gånger så många tävlande till Berlin.¹¹

Det förefaller som att det var i USA som de första och mest intensiva protesterna mot diskrimineringen av judar i Tyskland och mot deltagandet av USA i Berlin-OS ägde rum. I december 1933 skrev Edström till Avery Brundage, vilken inte bara var en personlig vän till Edström utan också ordförande i Amerikanska friidrottsförbundet (AAU) för att förhöra sig om hur diskussionen gick i USA rörande en eventuell bojkott. Edström var som nämnts ovan ordförande i det Internationella friidrottsförbundet (IAAF) och i egenskap av detta ville han förmodligen bli informerad om situationen i USA. Landets friidrottare var framstående och en eventuell bojkott av USA skulle slå hårt mot standarden på friidrotten, sommarspelens paradgren, i Berlin-OS.

Edström uttryckte i ett brev till IOK-presidenten Baillet-Latour också oro för att en bojkottaktion skulle starta i Sverige om tyska judar inte tilläts delta i det tyska OS-laget. Vidare framhöll Edström för Baillet-Latour att han i svenska tidningar dementerat ryktena om de svåra förhållandena för judar i Tyskland: "...all these rumours from Berlin are not true...".¹²

Edström var således aldrig tveksam till att arrangera OS i Berlin och lät inga argument påverka hans inställning i frågan oavsett det nazistiska maktövertagandet eller brotten mot de mänskliga rättigheterna i Tyskland. Tvärtom agerade han med bestämdhet mot alla kritiker av OS i Berlin. Inför avresan från Sverige till Berlin i slutet av juli 1936 var Edström fylld av förväntan: "The Games in Berlin will be the greatest and best ever held."¹³

Edström inställning till judar

När det gäller den kontroversiella frågan om Edströms inställning till judar bär korrespondensen mellan Brundage och Edström tydliga spår av antisemitism. Redan i november 1933 skrev Edström till Brundage under rubriken "CONFIDENTIAL": "I am not personally fond of jews and of the jewish influence."¹⁴ Det är anmärkningsvärt hur tidigt, mindre än ett år efter Hitlers makttillträde, den så kallade judefrågan blev aktuell för Edström och Brundage och därmed även för IOK.

Brundage beklagade sig för Edström över de amerikanska tidningarnas ensidiga rapportering när det gällde Berlin-OS och judarnas situation. Han ansåg att man borde förse tidningarna med material som påvisade att nazisterna inte diskriminerade de judiska idrottarna.¹⁵ Edström höll med om att de amerikanska tidningarna överdrev judeförföljelserna

11 *Sverige och OS*, s. 399f.

12 Edström till Baillet-Latour, 23 januari 1934, RA.

13 Edström till (förmodligen) Brundage, 24 juli 1936, RA.

14 Edström till Brundage, 3 november 1933, RA.

15 Brundage till Edström, 28 december 1933, RA.

i Tyskland. Edström uttryckte också för Brundage viss förståelse för nazisternas agerande mot den judiska befolkningen:

The nazist opposition to the influence of the Jews can only be understood if you live over in Germany. In some of the more important trades the Jews governed the majority and stopped all others from coming in... Many of these Jews were of Polish or Russian origin with minds entirely different from the western mind. An alteration of these conditions were absolutely necessary if German should remain a 'white' nation.¹⁶

Dock påpekade Edström att han inte var antisemit själv och att flera av hans vänner var judar men att han försökte att se på saken från två håll.¹⁷

Några månader före OS i Berlin inleddes en internationell kampanj med namnet "Fair Play" mot spelen i Berlin. Kampanjen hade sitt europeiska säte i Paris. Edström blev mäktigt irriterad över denna bojkottkampanj och var mycket kritisk till kampanjen:

If it is the American Jews, they have sums of money back of them and will use bribery, threats and other unfair means in their methods of working.

Han var rädd för att även Sverige skulle dras in i dessa bojkottaktioner och ansåg personerna bakom rörelsen "mycket opålitliga".¹⁸ Även svenskar deltog nämligen i Fair Play-kampanjen, bland annat den svenska tidningsmannen och kände antinazisten Torgny Segerstedt och socialdemokraten och fredsvännen George Branting. Dessa var enligt Edström "both great fighters for the jews".¹⁹

Edströms inställning till judar var dock inte konsekvent negativ. Han varvade antisemitiska uttalanden i korrespondensen med Brundage med att också uttrycka oro över nazisternas förföljelser av judar. Han visade också förståelse för att judar utomlands reagerade och menade till och med avseende judeförföljelserna att "Mr Hitler has been very unwise in this action". Det finns även exempel på att Edström engagerade sig för enskilda judars situation, i synnerhet när han var personligt eller professionellt involverad.²⁰ Dock, vilket är viktigt i sammanhanget, var det de kommande spelen i Berlin som Edström var mest orolig över, inte judarnas situation. Han försökte till och med övertala det judiska idrottsförbundet i Palestina att överge sina tankar på en bojkott av spelen och hänvisade till att judiska organisationer i Tyskland inte skulle bojkotta dem.²¹

Edströms agerande och "mildly anti-Semitic comments", som idrottshistorikern Allen Guttmann uttrycker det, kan förstås mot hans hängivna, idealistiska förhållande till idrotten och den olympiska rörelsen. Nazism, kommunism (?) och brott mot mänskliga rättigheter; inget skulle få inverka på arrangerandet av de olympiska spelen.

16 Edström till Brundage, 8 februari 1934, RA.

17 Edström till Brundage, 8 februari 1934, RA.

18 Edström till Baillet-Latour, 6 maj 1936, RA; Edström till Ekelund, 23 juli 1936, RA; Edström till M. de Polignac 27 april 1936, RA.

19 Edström till Baillet-Latour, 25 april 1936, RA.

20 Se text Wolfgang Lehr till Edström 24 november 1941, RA; Edström till Lehr 26 november 1941, RA. I Lehrs fall ordnades arbete åt honom, men när det gällde dennes föräldrar kunde inte Edström hjälpa till.

21 Edström till Joseph Yekutieli, 7 januari 1935, RA.

Edström och det judiska deltagandet i den tyska OS-truppen

Edström förstod således inte oron bland amerikanska judar och deras försök till bojkott av Berlin-OS. Han medgav visserligen att förföljelser av judar ägde rum i Tyskland, men påpekade att detta inte gällde de judiska idrottarna. Han hänvisade till att IOK på sin kongress 1933 i Wien blivit lovade av de tyska idrottsledarna att det inte skulle bli några problem för:

...the Jewish athletes in connection with the Olympic Games. Even German Jews would be allowed in the German team... The German government has not issued any order:

1. excluding Jewish members from athletics clubs,
2. barring Jewish clubs from public training facilities,
3. prohibiting Jews from competitions.²²

En nöjd J. Sigfrid Edström träffar Reichskanzler Adolf Hitler, i samband med Berlin-OS 1936.

IOK var således redan 1933, tre år före OS, oroligt för de judiska idrottarnas behandling i Tyskland och deras möjlighet att delta i Berlin. Det som kom att präglade den fortsatta debatten var de garantier som tyskarna gett på mötet i Wien. IOK, och inte minst Edström, valde att tro på och hänvisade ideligen till dessa garantier och därmed fanns det ingen återvändo. Wien-mötet är således centralt för att förstå både IOK:s och Edströms agerande.

Trots de tyska garantierna i Wien så verkar ändå IOK vilja få besked om situationen för de tyska judiska idrottarna. I september 1934 åkte nämligen Brundage till Tyskland för att på plats undersöka läget. På väg till Tyskland träffade Brundage Edström och den tyska IOK-ledamoten Karl Ritter von Halt. Denne hade tidigt blivit medlem i det tyska nazistpartiet (1933²³) och var en mycket nära personlig vän med Edström. Även Carl Diem,

²² Edström till Brundage, 4 december 1933, RA; Se även Kaptain, s. 27ff.

²³ *The International Olympic Committee. Vol. 1.*, s. 259.

ledamot av IAAF:s exekutivkommitté och generalsekreterare i organisationskommittén för Berlin-OS, var med på sammanträdet vilket skedde i samband med ett IAAF-möte i Stockholm. Dessa fyra var nära vänner sedan länge, inte minst genom sitt arbete i IAAF, och nu strålade de åter samman inför Berlin-OS.

Brundage upptäckte inget på sin rundresa i Tyskland som tydde på att de judiska idrottarna diskriminerades och meddelade detta till Edström. Denne vidarebefordrade till IOK-presidenten Baillet-Latour den positiva bilden som Brundage förmedlat av judarnas behandling i Tyskland: ”He (Brundage, min anm.) met a number of Jews in Germany both officially and inofficially and got a very good impression of the treatment of the German Jews.”²⁴

Under 1934 och 1935 fortsatte Edström i skilda brev att informera Brundage med flera om att de tyska judiska idrottarna skulle bli behandlade ”just as the other German athletes”, men försökte parallellt ändå få information om deras situation i Tyskland. Karl Ritter von Halt hade sagt till Brundage, vilket denne meddelade Edström, att tyskarna hade ett antal ”jewish boys in the preparatory teams”.²⁵ Dock framkom åter vissa tvivel hos Edström på sensommaren 1935. Han var betänksam på grund av de intensifierade judeföljelserna, vilka han menade inte bara drabbade judar i allmänhet utan även idrottarna. Han oroade sig också för den tilltagande opinionen bland judar runt om i världen. ”I have the Jews after me here in Sweden.”²⁶

Edström beslöt att han åter skulle undersöka situationen för de tyska judiska idrottarna när han besökte Berlin hösten 1935. Han skulle till och med kräva namnen på de judiska idrottarna som var tilltänkta för den tyska OS-truppen.²⁷ Inför sin Berlin-resa skrev Edström till ”Reichsportführer” Hans von Tschammer und Osten och uttryckte sin oro över de judiska idrottarnas situation. Han önskade också diskutera denna fråga med von Tschammer und Osten över en middag på Hotel Adlon i Berlin så att OS skulle kunna genomföras utan inblandning av ras- och trosfrågor.²⁸ Även Edström började således tvivla på de tyska garantierna, men valde trots allt att ligga lågt och fortsätta att tro på vännerna Diems och Ritter von Halts löften.

Diskrimineringen av judiska idrottare i Tyskland var en betydligt viktigare fråga för Edström än brotten mot de mänskliga rättigheterna av judar generellt i Tyskland. Dock blev han mer och mer ointresserad av att driva frågan till sin spets ju närmare spelen man kom, och till slut var den mer eller mindre struken från den Edströmska agendan. Detta hängde säkert samman med att Edström insåg att bojkotthotet mot Berlin-OS var undanröjt och han valde som den strateg han var att enbart fokusera på spelen och deras genomförande i sitt fortsatta arbete.

Idrottshistorikern Richard Mandell menar att verkligheten i Tyskland var annorlunda än den Ritter von Halt med flera beskrev för Brundage och Edström samt andra inom IOK. Mandell menar att med den tyska rikssportledaren von Tschammer und Ostens gillande och på grund av den rasistiska lagstiftningen var judarna utestängda från tysk idrott och därmed också i praktiken från uttagningarna till det tyska OS-laget.²⁹

24 Edström till Baillet-Latour, 18 september 1934, RA.

25 Edström till Brundage, 12 september 1935, RA.

26 Edström till Brundage, 11 augusti 1935, IOK.

27 Edström till Brundage, 11 augusti 1935, IOK.

28 Edström till von Tschammer der Osten, 11 augusti 1935.

29 Mandell, s. 58ff, s. 71.

Hur gick det då? Fick judiska idrottare vara med i det tyska OS-laget? Totalt deltog två judiska idrottare i OS 1936, varav en i Berlin. Påpekas bör att bägge dessa bodde utomlands! Således var det inte någon i Tyskland boende jude som tilläts vara med i det tyska OS-laget, trots de tyska garantierna. Den ena OS-deltagaren var Rudi Ball, en judisk ishockeyspelare som flyttat till Frankrike redan 1933 och den andra var den framgångsrika judiska fäkterskan Helene Mayer som levde i USA och tidigare med framgång deltagit i två OS för Tyskland.

Här kan också noteras att ingen av dessa judiska idrottare utövade den judiska religionen och inte hade heller judiska mödrar. Enligt Mandell var det minst två judiska idrottare som inte togs ut till OS på grund av de vägrats tillträde till OS-uttagningarna.³⁰ Den mesta kända torde höjdhopperskan Gretel Bergmann vara. Hon var ett stort medalj hopp, men fick inte vara med på grund av att hennes judiska klubb uteslutits ur det tyska friidrottsförbundet.³¹

Edström (och IOK) valde, vilket visade sig helt felaktigt, att lita på sin vän Ritter von Halt och de andra tyska idrottsledarnas löften om att tyska judiska idrottare inte skulle diskrimineras. I egenskap av ordförande i IAAF och ledamot av IOK med ett stort kontaktnät borde Edström ha fått information som motsade Ritter von Halts uppgifter, men ändå valde att han att lita på honom. Edström och även Brundage samt andra inom IOK uppvisade en stor portion godtroheten visavi de tyska myndigheterna och idrottsledarna. Det kan delvis förklaras med att de tyska idrottsledarna var Edström och Brundages vänner sedan lång tid tillbaka.

Brundages slutsats rörande judiska idrottarnas situation i Tyskland skall också ses mot bakgrund av hans politiska sympatier och inställning till judar. Han var enligt Brundageexperten Allen Guttmann starkt antisemitisk, pro-tysk och till och med positiv till nazismen.³² Krüger menar att denna bild är något förenklad. Brundages personlighet var komplex. Ytterst berodde denna komplexitet på att han var så djupt rotad i en specifik idrottskultur att han bortsåg från de politiska konsekvenserna av sitt handlande.³³ En liknande hållning, dock långt ifrån lika extrem, kan noteras hos Edström till vilken jag återkommer till. Idrotten var en egen sfär i samhället.

Edströms relation till de tyska idrottsledarna

Ovan har visats att Edströms agerande till stor del styrdes av den information som han erhöll från de tyska idrottsledarna, främst Carl Diem och Ritter von Halt. Vilka var då Edströms vapendragare i IOK och IAAF? Förutom Brundage var utan tvivel Ritter von Halt den person som stod Edström närmast. De hade träffats redan under Stockholm-OS 1912 och utvecklade en lång och varm vänskap. Carl Diem var sedan 1913 ledamot av IAAF: s exekutivkommitté och i den egenskapen kände Diem och Edström varandra väl. Diem är intressant av flera skäl. Bland annat kan nämnas att han lyckades behålla sin position inom

30 Mandell, s. 76ff. Se även *The International Olympic Committee. Vol.1*, s. 264.

31 Mandell, s. 80; Krüger, "Germany: The Propaganda Machine", s. 30f; Krüger, "Epilogue", s. 230f.

32 Guttmann(1984), s.90ff

33 Krüger, "Germany: The Propaganda Machine", s. 55.

den tyska idrotten även efter andra världskriget, trots att han var starkt involverad i idrotten under nazismen.³⁴

Däremot verkar inte Edström och den tyska rikssportledaren Hans von Tschammer und Osten ha haft någon djupare relation. Den tyska forskaren Arnd Krüger skrader inte orden i sin beskrivning av von Tschammer:

Hans von Tschammer und Osten, a brutal regional leader in the Brown Shirts, better known as the SA..., whose storm troopers had killed several workers' sportsmen and children, was made responsible for all sports in the newly created office of Reichsportführer.³⁵

J. Sigfrid Edström bland publiken på Berlin-OS 1936, och vid hans sida den pålitlige nazivännen och IOK-kollegan Avery Brundage. Notera deras backstage pass på kavajslaget.

För att förstå Edströms agerande visavi framför allt Ritter von Halt skall en kort utveckling av deras relation efter andra världskriget företas. Ritter von Halt var enligt flera källor en ”glödande nationalsocialist” och verkade för en nazifiering av den europeiska idrotten under andra världskriget, men detta verkade inte bekymra Edström, vilken normalt vände sig mot all inblandning av politik i idrotten.³⁶ Edström satte således åter vänskapen och idrotten över politiken. Det viktigaste för Edström var att Ritter von Halt var en gammal vän; nazist eller ej spelade ingen roll. Edströms starka tro på sina idrottsvänner framkom även i

34 Kaptain, s. 35.

35 Krüger, ”Germany: The Propaganda Machine”, s.20.

36 Holmäng, s. 134.

ett brev till Brundage: "I wish that we sportsmen could run the world instead of the politicians."³⁷

Efter krigsslutet redovisade Edström i ett brev till Brundage vad som hänt med IOK-ledamöterna under kriget. Edström var den person i IOK som försökte upprätthålla kontakterna mellan de skilda IOK-ledamöterna, vilka var spridda över världen. Sverige var som bekant neutralt och korrespondensen med utlandet var stundtals någorlunda fungerande under kriget. Edström trodde att Ritter von Halt var död och "our friend Clarence (von Rosen, min anm.), who is very low down in his boots now. I hardly ever see him".³⁸ Den svenska IOK-ledmoten Clarence von Rosen (1867-1955) hade starka nazistiska sympatier, vilka han aldrig dolde, även efter kriget. Tyvärr är inte von Rosens arkiv tillgängligt för forskningen. Visserligen förvaras det i Riksarkivet, men är försett med strikta restriktioner av släktingar, vilka omöjliggör forskning.

Efter kriget fick Edström reda på att Ritter von Halt levde och var internerad i ett ryskt läger nära Buchenwald i Tyskland. Edström försökte med alla medel att få honom frisläppt och verkade inte heller acceptera att Ritter von Halt var nazist, vilket han påpekade för Brundage: "As you remember, Karl was a director of the Deutsche Bank, and as such he had to belong to Nazi Party. But in his heart he was not a Nazi at all."³⁹ Edström försökte även hjälpa hustrun och sonen till Ritter von Halt efter kriget. Han uppmanade Brundage att skicka julpaket med mat och kläder till dem för att lindra deras nöd.⁴⁰ Edström skickade själv paket och framhöll i ett brev till Greta Ritter von Halt att IOK tyvärr inte hade någon ledamot från Sovjet, men att han skulle försöka att hjälpa till att få Ritter von Halt frigiven från det ryska lägret.⁴¹

Karl Ritter von Halt blev så småningom frikänd i en krigsförbrytarrättegång och därefter frisläppt. Enligt Edström var därmed allt i sin ordning och Ritter von Halt kunde därför återinträde i IOK:s arbete. Flera i IOK reagerade mot detta.⁴² Även pressen, i bland annat Sverige och Norge, reagerade mot Ritter von Halts återinträde i IOK.⁴³ Edström använde nu all sin makt och pondus i egenskap av IOK-president för att försvara vännen Ritter von Halt mot nazistanklagelserna. Det viktigaste enligt Edström var att han arbetade för den olympiska tanken och han "was an excellent gentlemen in every respect".⁴⁴

Det kan således noteras att i de "fyra gäng" (Diem, Brundage, Ritter von Halt, Edström), så var två kända antisemiter och nazistsympatisörer (Brundage, Ritter von Halt) samt att den andra svenska IOK-ledamoten Clarence von Rosen i hög grad delade dessas uppfattningar. Detta måste givetvis ha påverkat Edström i dennes agerande inför Berlin-OS.

37 Edström till Brundage, 9 november 1940, RA.

38 Edström till Brundage, 15 maj 1945, RA.

39 Edström till Brundage, 23 november 1946, IOK.

40 Se t ex Edström till Brundage, 15 november 1947, IOK.

41 Edström till Greta Ritter von Halt, 30 november 1946, RA.

42 Se t ex Okänd brevskrivare (förmodligen Otto Mayer) till Edström 2 april 1951, RA.

43 Okänd till Edström, 19 mars 1951, RA.

44 Edström till Otto Mayer, 5 april 1951, IOK.

Edströms reaktioner efter Berlin-OS

Edström var entusiastisk efter OS i Berlin. I ett antal brev framhöll han sin tillfredsställelse med spelens genomförande, men även över Tyskland som nation.⁴⁵ I oktober 1936 skrev Edström till Theodor Lewald och uttryckte sin entusiasm över OS:

Wir haben immer noch die aller schönsten Erinnerungen von der Olympischen Spielen und sprechen häufig davon. Ganz Schweden ist immer noch interested in der wundervollen Organisation und der guten erfolge der Spiele.⁴⁶

Efter OS deltog både Edström och Clarence von Rosen i de nazistiska partidagarna i Nürnberg! Vem som låg bakom inbjudan och i vilken egenskap de svenska IOK-delegaterna närvarade har inte framkommit. Edström var hänförd över den nazistiska uppvisningen i Nürnberg:

It was one of the greatest shows I have ever seen...He (Hitler, min anm.) is probably one of the most powerful and strongly supported individual that the world's history has ever known. 60 million people I am sure are willing to die for him and do whatever he requests.⁴⁷

Föga kunde Edström an hur rätt han skulle få. I ett brev till von Tschammer und Osten i september 1936 framkom Edströms entusiasm över den nazistiska uppvisningen och den "underbara makten hos Führern". Edström bad också von Tschammer und Osten om att framföra ett hjärtligt tack till Hitler. Han framhöll att mötet med Hitler var av största nöje och att han hade fått en ny vän.⁴⁸ Edström skrev även direkt till SS-chefen Heinrich Himmler och framförde i entusiastiska ordalag sitt stora tack för vistelsen under partidagarna i Nürnberg.⁴⁹

Även i andra brev framhåller Edström sin fascination över Hitlers ledaregenskaper och makt samt det tyska folkets stöd för Hitler.

Sammanfattande analys

Det har noterats att Edström aldrig hyste några tvivel om det riktiga i att arrangera OS i Berlin. Han bekämpade på alla sätt de krafter som försökte initiera bojkottaktioner, trots att både IOK och Edström tidigt var medvetna om brotten mot mänskliga rättigheterna i Tyskland. Detta blev särskilt tydligt efter beslutet av den nazistiska regimen att införa de starkt judefientliga Nürnberg-lagarna mindre än ett år innan OS.

Edström var en de viktigaste personerna inom den internationella toppidrotten, vilket gjorde att kritiken, både den nationella och internationella, effektivt tystades ner och där-

45 Se text Edström till Walter Bernays, 31 augusti 1936, RA.

46 Edström till Lewald, 12 oktober 1936, RA.

47 Edström till Brundage, 23 september 1936, RA.

48 Edström till von Tschammer und Osten, 21 september 1936, RA.

49 Edström till Himmler, 21 september 1936, RA.

med möjliggjordes den tyska propagandatriumfen som Berlin-OS faktiskt blev för den nazistiska regimen. Edströms roll i detta kan inte nog framhållas. Hans inställning var på intet sätt unik, tvärtom. Den var allmänt rådande, med några undantag, bland idrottsledare och i samhället i stort.

I efterhand kan konstateras att trots intensiva diskussioner i ett antal länder om att bojkotta Berlin-OS, så var det endast fyra länder som uteblev av olika skäl, och endast ett av politiska skäl.⁵⁰ Totalt deltog 49 länder vilket var rekord för sommarspelen. Sverige skickade en relativt stor trupp till Tyskland, 150 tävlande (143 män och 7 kvinnor). Till detta skall läggas att svenska gymnastiktrupper, cirka 1500 personer, gjorde uppvisningar under Berlin-OS och att cirka 16 000 svenskar såg spelen på plats i Berlin.⁵¹ Dock avstod enligt en källa ett ”dussintals” svenska idrottsmän av politiska orsaker från att delta i Berlin-OS.⁵² Inom den svenska idrottsrörelsen var således acceptansen mycket stor för att delta i OS i Berlin.

Även det svenska kungahuset var entusiastiskt över Berlin-OS. Prins Gustav Adolf delade ut höga svenska ordnar till de tyska idrottsledarna som bevis på dess uppskattning av spelen. Theodor Lewald erhöll den högsta dekorationen: Storkommendör Nordstjärnan, von Tschammer und Osten blev kommendör av Vasaorden första klass och Carl Diem och Karl Ritter von Halt blev kommendörer av Vasaorden andra klass.⁵³

En fråga som är betydligt svårare att ge ett entydigt svar på är om Edström var antisemit. Klart är att han vid ett flertal tillfällen i korrespondensen med Brundage visade prov på en öppet antisemitisk sida. Han gjorde grova generaliseringar om judars stora inflytande över samhällslivet i både Tyskland och USA och att detta skulle förklara nazisternas aversion mot judar. Samtidigt var han vid ett flertal tillfällen engagerad för enskilda judar, vilka utsatts eller riskerade att utsättas för övergrepp av skilda slag. I synnerhet gällde detta personer som arbetade utomlands för ASEA, eller om det fanns någon personlig koppling. Vidare kan noteras att Edström aldrig uttalade sig om svenska förhållanden eller om judiska idrottare i negativa termer. Han försökte få judiska organisationer att inte bojkotta Berlin-OS och få med tyska judiska idrottare i OS-truppen. Det absolut viktigaste för Edström var att spelen i Berlin inte på något sätt skulle hotas.

Det kan också noteras att Edström till skillnad från andra svenska idrottsledare som Internationella skidförbundets CGC Hamilton och Internationella boxningsförbundets Oscar Söderlund inte drabbades av någon kritik, vare sig i Sverige eller utomlands, efter andra världskriget för att varit för eftergiven mot nazisterna. Istället valdes han 1946 till idrottsvärldens mest prestigefyllda post: IOK-president. En fråga som man bör beakta i detta sammanhang är hur mycket omvärlden kände till om Edströms antisemitiska formuleringar. Edström gjorde av allt att döma inga offentliga antisemitiska uttalanden utan valda att formulera dessa inför en snäv krets av personer, främst till Brundage vilken själv var antisemit. Vidare har noterats att Edström var fascinerad av Hitlers ledaregenskaper och den nazistiska uppvisningen i under partidagarna i Nürnberg.

I vilket större sammanhang kan Edströms inställning till Berlin-OS sättas in? Man kan, något förenklat, dela in Edströms värld i skilda sfärer: arbete, politik, privat och idrott (olympiska rörelsen). I den privata sfären spelade Ruth Randell, Edströms fru och barnen,

50 Holmäng, s. 148.

51 *Sverige och OS*, s.111, s. 400.

52 Holmäng, s. 148. Se även Pålbrant, s. 220.

53 Edström till Ernst Krogius 23 november 1936, RA.

en viktig roll, men mycket tyder på att den privata sfären inte var privat utan integrerad i de andra. Privatmänniskan Edström fanns knappt, han agerade jämt som näringslivsrepresentant (ASEA), med det viktiga undantaget när han verkade i den idrottsliga sfären; den stod över allt annat och hade nästan drag av något religiöst över sig, där IOK var ett slags sekt och där Edström snart kom att bli sektledare. I den sfären hörde politik, brott mot mänskliga rättigheterna och kommersialism absolut inte hemma.

Käll- och litteraturförteckning

Arkiv

Internationella olympiska kommitténs arkiv, Lausanne
J. Sigfrid Edströms arkiv, Riksarkivet
Riksidrottsförbundets arkiv, Riksarkivet
Sveriges olympiska kommittés arkiv, Riksarkivet

Litteratur

Guttman, Allen, *The Games must go on. Avery Brundage and the Olympic Movement* (New York, 1984).
Holmäng, Per Olof, *Idrott och utrikespolitik. Den svenska idrottsrörelsens internationella förbindelser 1919-1945* (Kungälv, 1945).
Kaptain, Thomas, *Avery Brundage rolle i debatten om de Olympiske lege 1936*, Specialeafhandling på Idræt, (Syddansk Universitet – Odense, 2001).
Krüger, Arnd, "Germany: The Propaganda Machine", i *The Nazi Olympic. Sport, politics, and Appeasement in the 1930s*. Ed. Arnd Krüger and Ailliam Murray. (University of Illinois Press, Urbana and Chigago, 2003).
Krüger, "Epilogue", i *The Nazi Olympics. Sport, Politics, and Appeasement in the 1930s*. Ed. Arnd Krüger and William Murray (University of Illinois Press, Urbana and Chigago, 2003).
Mandell, Richard D., *The Nazi Olympics* (Urbana and Chigago, 1987)
Matti, Tomas, *Professionella patriarker. Svenska storföretagsledares ideal, praktik och professionaliseringsprocess 1910-1945* (Stockholm, 2006).
Nordlund, Therese, *Att leda storföretag. En studie av social kompetens och entreprenörskap i näringslivet med fokus på Axel Ax:son Johnson och J. Sigfrid Edström, 1900-1950* (Nacka, 2005).
The International Olympic Committee o One Hundred Years. The Idea – The Presidents – The Achievements. Volume 1. (Lausanne, 1994).
The Nazi Olympics. Sport, Politics, and Appeasement in the 1930s. Ed. Arnd Krüger and William Murray (University of Illinois Press, Urbana and Chigago, 2003).
Welander, Lars-Olof, "Sweden: Buisness as Usual", i *The Nazi Olympics. Sport, Politics, and Appeasement in the 1930s*. Ed. Arnd Krüger and William Murray (University of Illinois Press, Urbana and Chigago, 2003).